

мування місцевого самоврядування в Україні // Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 15–16 травня 2015 р.) : у 2 т. / відп. ред. М.В. Афанасьєва. – О. : Юридична література, 2015. – Т. 1. – 2015. – С. 275–277.

6. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.

7. Про добровільне об'єднання територіальних громад : Закон України від 5 лютого 2015 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 13. – Ст. 91.

8. Про місцеві вибори : Закон України від 14 липня 2015 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 37–38. – Ст. 366.

9. Про статус депутатів місцевих рад : Закон України від 11 липня 2002 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 40. – Ст. 290.

КУРАКІН О. М.,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії
та історії держави і права
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 340

УМОВИ ЕФЕКТИВНОСТІ МЕХАНІЗМУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Автор статті висуває гіпотезу про те, що загальні умови як зовнішні прояви середовища не виявляють себе тільки як «фон» механізму правового регулювання. Вони виступають фактором, що спонукає до зміни змісту його елементів. Однак під час їх встановлення нерационально підходити до них як до рівноцінних факторів. Необхідно враховувати, що всі вони перебувають між собою в тісному взаємозв'язку й тільки їх поєднання може забезпечити ефективність механізму правового регулювання.

Ключові слова: механізм правового регулювання, умови, фактори, якість, ефективність.

Автор статті выдвигает гипотезу о том, что общие условия как внешние проявления среды не проявляют себя только в качестве «фона» механизма правового регулирования. Они выступают фактором, побуждающим к изменению содержания его элементов. Однако при их установке нерационально подходить к ним как к равноценным факторам. Необходимо учитывать, что все они находятся между собой в тесной взаимосвязи и только их сочетание может обеспечить эффективность механизма правового регулирования.

Ключевые слова: механизм правового регулирования, условия, факторы, качество, эффективность.

The author hypothesizes that common conditions like symptoms environment not manifest themselves only as the «background» legal regulation mechanism. They advocate a factor prompting a change in the content of its elements. However, when installed, irrational approach them as equivalent factors. Please note that they are all together in a close relationship, and only their combination can be effective mechanism of legal regulation.

Key words: mechanism of legal regulation, the conditions, factors, quality, efficiency.

Вступ. Аналіз суспільних процесів і тенденцій, що впливають на дієвість закону, дає можливість передбачити наслідки такого впливу та планувати необхідні заходи матеріального й ідеологічного порядку. Є.В. Куманін вважає, що «вплив політичного чинника на процес реалізації права виражається в тому, що політична обумовленість права виступає вузловим моментом системи соціальних потреб у правовому впорядкуванні суспільних відносин» [4, с. 37].

Крім цього, процеси, що відбуваються в політичному та громадському житті держави, здатні не тільки виступати в ролі умов ефективності механізму правового регулювання, а й змінювати ступінь значущості тих чи інших умов його функціонування. Отже, ступені значимості умов нерівноцінні. При цьому вони можуть змінюватися не тільки залежно від історичних обставин, а й змісту конкретної правової норми.

Постановка завдання. Сучасна науці пропонують два підходи до класифікації умов ефективності норми права, що не можна зводити до ефективності всього механізму правового регулювання. Отже, і види умов їх ефективного функціонування будуть збігатися лише частково. Так, якість юридичного факту, акта реалізації, акта застосування права та пов'язаних із цим правових процесів стосовно механізму правового регулювання виступають критеріями ефективності механізму правового регулювання, розкриваючи зміст його структурних елементів, а щодо норми права – умовами її ефективності. Відповідно, у статті ми спробуємо визначити умови ефективності механізму правового регулювання в їх загальному вигляді.

Розрізняють такі умови, що визначають ефективність дії правових норм:

– макросоціальні: рівень відповідності між суспільно-об'єктивними процесами, індивідуальними й колективними інтересами; стан свідомості та політико-моральної єдності народу; умови, що пов'язані з політичною організацією та її діяльністю;

– мікросоціальні: визнання в соціальних групах нормативних систем; соціальні зв'язки громадян із трудовими колективами та профспілками; ставлення до права на підприємствах та установах; особистісні умови, що включають характеристики батьків, рівень освіти, індивідуальні ціннісні орієнтації, досвід тощо.

Результати дослідження. Вважаємо, що на ефективність механізму правового регулювання впливають і такі фактори, як рівень суспільної правосвідомості та правової культури. Правова культура нерозривно пов'язана з правосвідомістю й подібно їй пронизує право. Е.С. Комарова слушно зауважує: «Правова культура – значною мірою результуюча категорія, показник рівня й особливостей правового розвитку суспільства, дзеркало його правової свідомості» [3, с. 65].

Правосвідомість впливає на функціонування механізму правового регулювання, оскільки активізує його, застерігає проти відриву від життя, реальних інтересів суспільства.

Низький рівень правосвідомості не сприяє ефективності механізму правового регулювання. Також важливо усвідомити, що її високий рівень виступає лише її передумовою. У правовій літературі доведено вплив правосвідомості на попередження злочинності: чим вище рівень правосвідомості, тим ефективніше регулятивний вплив права, проте правосвідомість не здатна забезпечити дотримання норм, якщо вони невірно відображають потреби суспільного розвитку, недосконалі чи суперечливі [2, с. 41]. Поділяючи таку точку зору, ми вважаємо, що ефективність механізму правового регулювання зростає як у результаті взаємної відповідності категорій «право» й «правосвідомість», так і в міру зростання самої правової свідомості, поваги до права та його регулятивної ролі.

Крім цього, виділяють таку умову, як індивідуальні властивості особи, що реалізує норму права. Людина у своїй поведінці керується не тільки правовими приписами, а й передусім власними інтересами, звичними поглядами, уявленнями, емоціями, почуттями. Якщо ці особливості в окремих осіб збігаються, цей фактор також переростає в умову ефективності механізму правового регулювання, що пов'язана з типом особистості суб'єктів, з їх пануючими поглядами. Навіть якщо розглядати дію закону стосовно індивідів, а не соціальних груп, то й тоді є очевидним, що результат такої дії залежить не тільки від права, а й від безлічі соціальних характеристик розглянутого суб'єкта.

Таким чином, серед умов ефективності механізму правового регулювання виділяються соціально-економічні, культурні та психологічні. Загальні умови діють на всіх етапах механізму правового регулювання, деякі виступають факторами не тільки його окремих стадій. Наприклад, серед умов, що відносяться до вираження змісту правового припису та процедури руху всіх елементів механізму правового регулювання, можна визначити досконалість законодавства. На відміну від якості норми права, яка виступає критерієм ефективності механізму правового регулювання та дає характеристику внутрішнього змісту й зовнішнього вираження абстрактно відокремленої норми права як елемента механізму правового регулювання, досконалість законодавства є більш зорієнтованою на узгодженість нормативно-правових актів і норм, що в них містяться, хоча оцінка якості норми права, безумовно, перетинається з оцінкою досконалості законодавства.

Другою групою умов ефективності механізму правового регулювання пропонується вважати досконалість правозастосовчої діяльності. На нашу думку, таку умову можна використовувати щодо ефективності механізму правового регулювання, оскільки якість акта правозастосовчої діяльності не збігається за змістом якості акта правозастосування, що є критерієм ефективності механізму правового регулювання. Однак умову «правозастосовча діяльність» треба видозмінити на більш широкую за своїм змістом, а саме на організаційну забезпеченість механізму правового регулювання. На посилення ефективності механізму правового регулювання впливає рівень розвитку державного апарату та професійна, скоординована робота всіх його органів. Це так звані організаційні умови. Вони проявляють себе в процесі функціонування правотворчих, правозастосовних і правоохоронних органів. Від успішності роботи цих систем залежить якість прийнятих нормативно-правових актів, відсоток реалізації норм права на стадії застосування, а також загальний рівень гарантованості прав громадян.

Деякі вчені відзначають більш розширений перелік умов ефективності механізму правового регулювання. Так, Є.П. Шикін зазначає: «Ефективність застосування права залежить від рівня організації роботи відповідних державних органів і громадських організацій, тобто роботи «взагалі» як трудової діяльності в будь-яких інших, що не займаються застосуванням права, установах та організаціях» [10, с. 105]. Наприклад, якість процесу правозастосування залежить, зокрема, від чіткого розподілу функцій, компетенції, злагодженості й узгодженості всіх ланок системи правозастосувачів.

Вважаємо, як умову ефективності механізму правового регулювання можна виділити також рівень законності та правопорядку. Законність означає ідею, вимогу й систему (режим) реального вираження права в законах держави, у самій законотворчості [7, с. 343].

Порушення законів, вчинені громадянами та іншими особами, не означають, що ці особи виступають порушниками законності. У цьому випадку мова йде про порушення правопорядку в суспільстві, а законність є системою реально діючого права.

Правопорядок – багатоаспектне, багаторівневе поняття, що являє собою урегульованість суспільних відносин, учасниками яких можуть виступати фізичні особи (громадяни та інші), різноманітні органи всіх гілок державної влади, органи місцевого самоврядування, посадові особи, об'єднання громадян тощо.

Існує думка, що консервативні початки повинні стати ґрунтом процесу правового регулювання відносин у суспільстві. Це викликано відсутністю відповідності між змістом суспільних відносин і їх формою, коли існує необхідність форми, її примусовий характер. У протилежному випадку право залишиться лише «чужим», запозиченим гаслом. Із цією позицією можна погодитися лише в частині необхідності досягнення обов'язковості форми. Однак безмежний консерватизм може істотно знизити рівень ефективності механізму правового регулювання, негативно вплинувши на характер процесу реалізації правових норм.

Умовою для ефективного механізму правового регулювання загалом і створення якісної нормативно-правової бази зокрема вважається високий рівень наукового прогнозування політичної, економічної й соціальної перспектив. На цей аспект звернув увагу Ю.А. Тихомиров: «Юридичні конфлікти як одна з характеристик мінливих правових ситуацій вимагають їх запобігання та усунення» [8, с. 210].

Однією з умов ефективності механізму правового регулювання є знання правових приписів суб'єктами права. Що стосується вивчення ефективності правових норм, то Л.Д. Чуллюкін, А.Б. Подгурецкій, В.І. Нікітінський визнавали умовою їх ефективності інформованість адресатів про сутність і вимоги правових норм [5, с. 81; 6, с. 318–319; 9, с. 31]. Правові норми не ефективні тією ж мірою, у якій вони невідомі.

Як умови ефективного механізму правового регулювання можна розглядати національні особливості та традиції, планомірність розвитку держави, її економічну спроможність. Стійка економіка виступає показником сильної держави, здатної гарантувати й організаційно забезпечувати дію права, підтримувати його авторитет у свідомості громадян.

Таким чином, конкурентоспроможна соціальна й справедлива економічна система, що забезпечує стабільний економічний розвиток держави, також є необхідною умовою ефективності механізму правового регулювання.

Варто акцентувати на певній пропорційній залежності, яку можна встановити між підвищенням ефективності механізму правового регулювання та підвищенням якості умов його функціонування, що у свою чергу також здійснюють вплив на його ефективність. Отже, між якістю елементів механізму правового регулювання й факторами, що сприяють його ефективності, існує діалектичний взаємозв'язок: перехід одного в інший. Таким чином, якість елементів механізму правового регулювання та рівень розвитку чинників зовнішнього впливу стосовно один одного виступають як взаємозалежні умови.

Загальні умови як зовнішні прояви середовища не виявляють себе тільки як «фон» механізму правового регулювання. Вони виступають фактором, що спонукає до зміни змісту елементів механізму правового регулювання. Однак для встановлення умов, що визначають високу ефективність механізму правового регулювання, нерационально підходити до них як до рівноцінних факторів навколишнього середовища. Проте, виділяючи найбільш значимі, необхідно враховувати, що всі перераховані вище умови перебувають між собою в тісному взаємозв'язку, тільки поєднання всіх умов може забезпечити ефективність механізму правового регулювання.

Важливо також відзначити, що зустрічаються такі юридичні конструкції, що нагадують правові норми тільки зовні, оскільки привести їх у дію практично неможливо. Найбільш часто подібну ситуацію можна спостерігати в тих випадках, коли окремі статті нормативно-правових актів містять відсилання до яких-небудь нормам, що часом із невідомих причин не встановлюються протягом багатьох років. До засобів юридичної техніки, що впливають на повноту й несуперечливість нормативної бази, відносяться юридичні конструкції (специфічна побудова нормативного матеріалу, що відповідає типу або виду юридичних фактів, що склалися, їх зв'язкам між собою), а також галузеву типізацію (включення правових приписів у відповідну галузь права). Недотримання зазначених вимог також може призвести до зниження ефективності правового регулювання. Не сприяє підвищенню її рівня велика кількість посилань у нормативно-правовій базі, особливо до норм інших нормативних актів. Така ситуація може створити певні труднощі під час використання нормативного матеріалу й тим самим знизити якість нормативної бази, що у свою чергу знизить ефективність механізму правового регулювання.

Підсумовуючи, можна казати про те, що всі елементи механізму правового регулювання функціонують у реальних просторово-часових обставинах, у межах існуючих суспільних відносин. Сукупність зовнішніх факторів не тільки задає фон їх дії, вони опосередковано впливають на ефективність механізму правового регулювання. Кожен елемент соціальної системи має те чи інше значення для нормального функціонування права та в цій своїй якості може тлумачитися як певна умова ефективності механізму правового регулювання. Умова – це обставина, від якої щось залежить. Щоб правова норма перетворилася в реальну дійсність, необхідні певні соціальні фактори, що і є умовами їх ефективності. Такими умовами виступають найрізноманітніші обставини, які так чи інакше впливають на прояв ефективності правових приписів в об'єктивній дійсності. Деяким авторам вбачається залежність успішності функціонування будь-якої правової норми, тобто її ефективності від таких умов:

- соціальна цінність;
- досконалість законодавства;
- законність;
- належний рівень реалізації правових норм;
- ступінь інформування адресатів про їх зміст;
- рівень правосвідомості та правової культури суб'єктів.

До умов ефективності дії закону вчені відносять, як правило, досконалість законодавства та правозастосовчої діяльності, рівень правової культури суспільства й окремої особи, стан законності, створення конкретної, чіткої, зрозумілої й доступної кожному громадянину системи стимулів та обмежень у праві, індивідуальний і диференційований підходи до їх реалізації, системну єдність, комплексність у використанні цих юридичних засобів [1, с. 456–457].

Вважаємо, що ці умови – це внутрішні й зовнішні чинники. Особливу увагу варто приділити саме зовнішнім умовам ефективності механізму правового регулювання з причини докладного аналізу внутрішніх умов у рамках вивчення питання якості елементів механізму правового регулювання. Адже якість одного елемента механізму правового регулювання виступає умовою належної якості інших та ефективності механізму в цілому. Роль внутрішніх умов можуть виконувати лише ті з них, які необхідні для існування самого механізму правового регулювання, тобто які сприяють ефективному здійсненню нормами права своїх функцій, зумовлюють рух механізму.

Ефективність дії механізму правового регулювання ставиться наукою в залежність не тільки від досконалості правових норм, а й від умов їх реалізації – від структури установи, у якій вони застосовуються, від навичок і свідомості осіб, які їх реалізують, від наявності організаційних, матеріальних та інших факторів забезпечення реалізації, від стану законності, тобто не тільки якість самого нормативного припису, а й соціальні обставини часто визначають питання ефективності правового регулювання.

Відповідно, можна запропонувати такі основні напрями підвищення ефективності механізму правового регулювання:

1) удосконалення правотворчості, у процесі якого в нормах права (з урахуванням високого рівня законодавчої техніки) найбільш повно виражаються суспільні інтереси й ті закономірності, у межах яких вони діятимуть (створення умов для дотримання закону, підвищення юридичної гарантованості правових засобів, що діють у механізмі правового регулювання);

2) удосконалення правозастосування, що доповнює дієвість нормативного регулювання, а отже, і його механізм у цілому. Механізм повинен виражати тісний взаємозв'язок різних правових засобів: якщо нормативна регламентація покликана забезпечити стабільність і необхідну однаковість у регулюванні суспільних відносин, ввести їх у чіткі межі законності, то правозастосування конкретизує ці засоби стосовно окремих суб'єктів, певного місця й часу. Оптимальне поєднання правотворчості та правозастосування надає гнучкості й універсальності правовому регулюванню, мінімізує збої й зупинки в дії права;

3) підвищення рівня правової культури суб'єктів права також буде впливати на якість правового регулювання, на процес зміцнення законності та правопорядку. При цьому інтереси людини є основним орієнтиром для вдосконалення елементів механізму правового регулювання, підвищення його ефективності. Тому механізм правового регулювання повинен бути соціально цінним за своєю природою, створювати режим сприяння здійсненню законних прагнень особи, зміцненню її правового статусу.

Недостатня ефективність механізму правового регулювання може пояснюватися неправильним визначенням його цілей, вибором неадекватних засобів правового впливу, недостатньо кваліфікованим використанням засобів тощо.

Висновки. Таким чином, ефективність механізму правового регулювання безпосередньо залежить від того, наскільки грамотно, адекватно визначено цілі регулювання, наскільки оптимально підібрано засоби для їх досягнення.

За тієї ролі, яку в житті людей відіграють нормативно-правові акти, питання їх якості набувають особливого значення. Важливими є не тільки їх окремі оцінки за певними критеріями, а й теоретичні дослідження загального характеру, що дозволяють сформулювати, можливо, більш цілісне уявлення про якість і їх потенційну ефективність у регулюванні суспільних відносин, щоб у правотворчій діяльності врахувати всі можливі аспекти.

Наша думка зводиться до того, що як систематичний, комплексний показник дії правових норм можна розглянути їх оптимальність, складовими поняття якої є ефективність, корисність, економічність і соціальна цінність. Під ефективністю правових норм може виступати співвідношення мети та результату, при цьому в ній доцільно виділити два рівні: юридична ефективність (відповідність поведінки адресатів приписам) і соціальна ефективність (ступінь досягнення соціальної мети, що знаходиться поза безпосередньою сферою правового регулювання). При цьому корисність (вигідність) норм оцінюється як співвідношення намічених і побічних результатів їх дії, а економічність – як співвідношення цінності отриманого результату й величини витрат. Соціальна цінність визначається як демократична, гуманістична спрямованість.

Список використаних джерел:

1. Алексеев С.С. Общая теория государства и права : в 2 т. / С.С. Алексеев. – М. : Юридическая литература. – 1981– . – Т. 1. – 1981. – 360 с.
2. Грошев А.В. Роль правосознания в механизме уголовно-правового регулирования / А.В. Грошев // Вопросы совершенствования уголовно-правового регулирования : межвузов. сб. науч. тр. – Свердловск : Свердловский юрид. ин-т, 1988. – С. 39–46.
3. Комарова Е.С. Правосознание и правовая культура как средство обеспечения правового воздействия / Е.С. Комарова // Современные проблемы совершенствования российского законодательства : сб. ст. – Барнаул : Изд-во Алт ГУ, 2002. – С. 61–65.
4. Куманин Е.В. Политический фактор в механизме правового регулирования / Е.В. Куманин // Право и правотворчество: вопросы теории. – М. : Юридическая литература, 1982. – С. 36–41.
5. Никитинский В.И. Эффективность норм трудового права / В.И. Никитинский. – М. : Юридическая литература, 1971. – 247 с.
6. Подгурецкий А.Б. Очерки социологии права / А.Б. Подгурецкий ; пер. с пол. А.Б. Венгерова ; под общ. ред. А.Р. Ратинова. – М. : Прогресс, 1974. – 328 с.
7. Теорія держави і права : [підручник] / кол. авт. ; кер. авт. кол. Ю.А. Ведерніков. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2014. – 468 с.
8. Тихомиров Ю.А. Предприниматель и закон / Ю.А. Тихомиров. – М. : Экономика, 1996. – 287 с.
9. Чуллокин Л.Д. К вопросу об изучении эффективности уголовно-процессуальных норм / Л.Д. Чуллокин // Вопросы эффективности советского уголовного процесса. – Казань : Изд-во Казанского ун-та, 1976. – С. 30–34.
10. Шикин Е.П. Факторы, определяющие эффективность норм права / Е.П. Шикин // Советское государство и право. – 1973. – № 5. – С. 105–106.

